

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Вяра Николаева Цветанова
на тема: “ Трансформация на семейството в процеса на изграждане на приемничеството
за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по
Област на висшето образование -1.Педагогически науки
Професионално направление 1.2 Педагогика
Специалност – Теория на възпитанието и дидактика/ Интеркултурно образование/

Вяра Николаева Цветанова е завършила специалност „Социална педагогика“, ОКС „Бакалавър“ и „Магистър“ в ЮЗУ “Н. Рилски”-Благоевград. От 2013 година, след спечелен конкурс, е редовен докторант по Теория на възпитанието и дидактика/ Интеркултурно образование/.

От 2000 година последователно работи в Кабелна телевизия-Благоевград, дирекция „Новини“; Обединени кабелни оператори-Благоевград, РТВЦ-Благоевград-дирекция“ БНТ свят и региона“. По настоящем е хоноруван асистент в катедра Педагогика.

Актуалността на дисертационният труд на Вяра Цветанова е очевидна. Като алтернатива на специализираното институционално отглеждане на децата и като форма на закрила на деца в риск, приемната грижа е заложена в социалната политика на страната ни от последните няколко години.

Трудът е в обем от 267 страници и включва увод, три глави, заключение, приноси ,използвана литература - 186 източника и приложения.

В глава първа – „ Приемното семейство – реалност и проблеми“, докторантката представя концепцията за приемничеството от социално-педагогическа, психологическа и екзистенциална гледна точка.

Параграф първи на тази глава представя:

- Авторова интерпретация и коментар на вижданията за приемничеството, за ролята на приемните родители в процеса на социализация и формиране цялостна и устойчива идентичност на различни автори/ наши и чужди/

- Трансформацията в приемната грижа е разгледана в няколко аспекта – **за приемното семейство; за приемното дете; за биологичното семейство; за общността; за цялото общество, при отчитане промяната, която настъпва – физическа, духовна, ментална – в контекста на целите на приемничеството;**

- Ролята на приемните родители и техните компетентности в изграждането от една страна на автентична връзка с приемното дете, а от друга – съхраняване в съзнанието му образа на биологичната майка;

- Ролята на т .н. “базисно доверие“ и „базисни връзки и взаимодействия“ , свързано с базисната идентичност, произход и др. Докторантката уточнява, че понятието “базисни връзки и взаимодействия“ е въвела по аналогия на Е. Ериксон с цел да потвърждаване позитивното взаимодействие с майка, баща и близки хора, в които се изгражда това „базисно доверие“ и обич;

- Акцент върху нелеката задача на приемната грижа да „поправи“, „излекува“, „ресоциализира“, „реинтегрира“ детето в риск;
- Приемничеството като социален, психологически и педагогически феномен с конкретните социални отговорности;
- Емоционалните и екзистенциалните аспекти на приемната грижа са разгледани в контекста на взаимоотношенията между: приемни и биологични родители; приемни и родни деца; с близките, общността и др.;
- Въпросът за трансформацията на приемния родител в резултат на това „социално родителство“ и в резултат на промяната в обществените нагласи за приемничеството, т.е. как се върви от личностна към обществена трансформация;

Втори параграф проследява развитие на идеята за приемната грижа в България и нормативната уредба на тази социална услуга.

В ретроспективен план е анализирана идеята за приемната грижа у нас от възникването до съвременността – с акцент върху последните нормативни актове, свързани с въпросите на приемничеството. Акцентирано е на същността на формалната приемна грижа в контекста на интернационално изследване в 21 държави и предложено от Colton & Williams., както и на неформалната приемна грижа, разгледана от редица изследователи чрез концентрични кръгове по схемата: „биологични семейства“-„разширен семеен кръг“-„съседски мрежи“-„субобщност“-„религиозна общност“ /съществуващи и днес/. Анализиран е процеса на деинституционализация на грижата за отглеждане и възпитаване в приемно семейство, което също има институционален и социален характер, отличаващ се обаче с обич, доверие, подкрепа, силни връзки и др. Специално място е отредено на съвременните нормативни актове за приемничеството, реформите, които у нас се извършват в условията на демократични промени и ролята, която придобива приемното семейство в съвременното ни общество.

Трети параграф разкрива същността и видовете приемни семейства, анализирайки възгледите на различни изследователи /Борисова, Вийман, К. Караджова, М. Георгиева, и др. Открити са някои негативни черти на приемната грижа, отразени в Доклад за приемната грижа в България на Института по социални дейности и практики от 2010 година, отразяващи:

- промените, които изживяват и децата, и приемните родители, и биологичните родители;
- липсата на образователен ценз и специфичен родителски опит;
- емоционалната привързаност към приемните родители;
- т.н. „конфликт на лоялност“ към биологичните и приемни родители /И. Вийман/;
- „конфликт на идентичността“ /по И. Вийман, А. Бандеров/ - когато детето и приемното семейство са от различни етноси, пренася неблагоприятните поведенчески модели от миналото и когато има изградена силна връзка дете-приемно семейство-социален работник, но тази с биологичното семейство е слаба – всичко това противоречи на идеята на приемната грижа – реинтеграция на детето при биологичните му родители;

Приемната грижа е разгледана и като елемент на социалната политика на българската държава, включваща информиране на обществото за същността и ролята на приемничеството – вкл. От НПО, международни фондации и асоциации на местно ниво, различни сайтове за приемното семейство и др.

Предложена е класификацията на приемната грижа, съобразно нормативната уредба – краткосрочна, дългосрочна, спешна, заместваща и съответните характеристики на всяка от тях, като са посочени предимствата и недостатъците на всеки вид „приемна грижа“. Представени са принципите, съпътстващи процедурата за настаняване, разработени в Методиката за условията и начина.....и Наредбата за условията за кандидатстване за „приемна грижа“- документи за кандидатстване, оценка на кандидатите, срок за обучение, мотивационна нагласа, одобрение и решение за настаняване.

Основните характеристики на видовете приемни семейства – професионално и доброволно са очертани в контекста на нормативната уредба – ЗЗД, ППЗЗД, Наредбата за условията и реда..., отразяващи статута на семействата, желаещи да сключат договор за социалната услуга“ приемна грижа“.

Специално място е отредено на процеса на трансформация на приемните родители в резултат на съжителството с приемното дете, т.е. тяхното професионализиране, разбирано като „професионална задача“, с оглед на това, че от една страна те са „семейство“, а от друга „професионална институция“.

Докторантката очертава някои критични бележки, свързани с недостатъчната гъвкавост на системата по прилагане на приемната грижа – обема от документация, количеството и качеството на обучение на приемните родители, както и редицата трудности, съпътстващи целия този процес - в стереотипните виждания на приемните семейства и липсата на мотивация за промяна у биологичните родители.

Вяра Цветанова анализира добрия чужд опит в сферата на приемничеството – т.н. „Виенски модел“ – създаден от д-р Елизабет Лутер през 1979 г., който става основа за работа в тази област и на други страни, включително и България. Както отбелязва, целта на модела е създаването на общ стандарт за квалифицирана приемна грижа. Споделен е и опит в държави като Германия, Скандинавските страни, Израел, Кения и др. Открити са някои тенденции в Европа, по света и у нас, свързани с усъвършенстване на социалната услуга – устойчивост и професионализиране на приемната грижа, надеждна система за подготовка и консултиране на приемните семейства и засилване ангажираността на биологичното семейство в това тристранно взаимодействие.

Коментирани са някои съществуващи алтернативни модели за деинституционализация в България – като част от процеса на деинституционализация, като е направен кратък анализ на всяка отделна услуга. Открити са някои допирни точки между осиновяването и приемното семейство като два подхода за закрила на детето.

На база анализ на процеса на трансформация, която настъпва в семейството, още от възникване идеята за приемничеството, докторантката извежда редица слабости по осъществяване на социалната услуга у нас : наличие на скептицизъм; предразсъдъци

относно етноса на детето; тенденция за превръщане на приемните родители в роля на консуматори; недостатъчна социално-политическа воля за по-пълноценна подкрепа на приемните семейства на различни нива;

Втора глава на дисертационния труд отразява личностните/вътрешни/ фактори за развитие на приемничеството.

На база теоретично и емпирично проучване същността на приемната грижа и етапите при осъществяване на социалната услуга, докторантката прави свое дефиниране на 4 качествени етапи, означени като: I етап/идеен/; II етап /период на адаптация/; III етап /зрялост/ и IV етап /“осиновителско семейство“/. Последният етап се разглежда като качествено нов скок в трансформацията на приемното семейство, с възможност за осиновяване и продължаваща професионализация в сферата на алтернативната грижа. **Това етапно разграничение ѝ позволява диференцирано изследване и на мотивите на всеки етап, както и настъпващите личностни промени под влияние на различни фактори – възпрепятстващи или стимулиращи процеса.** По същество докторантката отбелязва, че съдържателният сблъсък между бариери и стимули е основополагащо за това в каква посока да върви трансформацията на семейството – да се откаже от идеята или да я доведе до край.

Вяра Цветанова прави своето проучване с 14 приемни родители и 11 социални работници. Целта е да проследи и установи промените, настъпващи у приемните родители по време на приемната грижа за превръщането им в „осиновителско семейство“, както и мотивите за тази трансформация – вариращи от дълбока привързаност, през материално-битови, до социално-подкрепящи, липса на родни деца, неангажираност на биологичните родители.

За по-пълно изясняване функционалната зависимост на етапите на приемничеството и действието на различните фактори за трансформационните процеси, докторантката очертава първата теза в изследването: факторите, влияещи върху изграждането на приемничеството действат като система, биват личностни и социокултурни и влияят с различна сила на отделните качествени етапи. **Анализира подробно влиянието на вътрешните фактори – екзистенциални страхове, нравствени ценности, семейни отношения, образование, пол, възрастови характеристики, преживяна лична или семейна трагедия и др. с доминантното влияние на първите три фактора.**

За разкриване трансформацията през отделните етапи, докторантката прави теренни проучвания на професионални приемни родители и социални работници в обл. Благоевградска. Проучването показва, че педагогическото „израстване“ на приемните родители в различните качествени етапи зависи от пречупването през личностния им свят на смисъла за приемната грижата и самооценката на собствените персонални компетенции.

Във втори параграф на глава втора докторантката предлага **Модел за изследване на приемничеството и трансформацията на семейството при изграждането му като приемно семейство.**

Прави обосновка на изследването си като качествено, с цел постигане дълбочина на проучването, както и необходимостта от създаване на особена доверителска връзка между

изследовател и изследван. Характера на изследването, предполага и използваните методи при провеждането му. Акцентираща върху изследвания на известни автори като Бижков, Краевски, Ламнек и др. за качествената методология и методика, позволяваща на изследователите да постигнат по-голяма дълбочина, достоверност, яснота и истинност на резултатите и изводите.

На основание направеното проучване, докторантката формулира обект, предмет, цел, задачи и три хипотези на своето изследване.

Представила е същността на методиката, състояща се от няколко методически стъпки /стр.115-116/. Подробно е обяснена същността на всяка стъпка в изследването. Подготвеният авторски въпросник/апробиран предварително с приемни родители/, от 186 въпроса, представени в 2 модула, включващи 6 основни фактори – социокултурни и личностни. Интервютата проведени в естествена среда с цел създаване на доверителна атмосфера, използван е диктофон. Данните от първичната обработка на интервютата е в обем 568 стандартни страници. Емпиричният материал е събран в периода април-юли 2015 година . Вяра Цветанова използва и цифрова 5-степенна оценъчна скала за основните фактори , за решението на изследваните да станат приемни родители. Използва и въпросник на Ч. Спилбъргър за установяване нивото на личностна тревожност – като моментно състояние и като личностна черта. За обработката на резултатите се използва съответна формула. Има и експертна оценка на 11 социални работници в качеството им на участници в социалната услуга. Общо емпиричен материал от проучването с ПР и СР – 660 стандартни страници.

В трети параграф на глава втора докторантката изследва влиянието на личностните/вътрешни/ фактори за развитие на приемното семейство през погледа на ПР и СР. Представени са и подробно анализирани резултатите от проучването сред ПР и СР за влиянието на личностните/вътрешни/ фактори за развитие на приемното семейство през отделните етапи. За фактор семейни отношения преобладават отговори от типа: “Много ме поддържат в семейството ми“; „Гледаме да нямаме тайни...споделяме всичко“; „И в момента имам подкрепата“. За фактор „екзистенциални страхове“ – „Дъщерите са вече големи...по София, ние с моя съпруг по цел ден седиме сами“; „Искахме да осмислим живота си“ и др. Факторът „нравствени ценности“-„на едно дете трябва да даряваш много любов“ и др. Резултатите от проучването сред СР не се различават от тези на ПР.

Що се отнася до личностната тревожност у изследваните ПР, резултати показват, че става дума преди всичко от очакванията затруднения – „Очакваните трудности обикновено силно ме притесняват“.

В трета глава докторантката проследява влиянието на социокултурните/външни/ фактори за развитие на приемничеството. Направеното проучване сред ПР и СР сочат, че както личностните, така и социокултурните фактори имат своето влияние върху решението за включване в тази социална услуга. Резултатите от проучването сочат, че тяхната сила на влияние е различна на етапите, през които минава приемното семейство. Изследването показва, че на етап 3 /зрялост/ - съжителството с приемното дете, се отличава с високи нива на стрес в няколко посоки. Докторантката е предложила и една условна типизация на бариерите, които се преодоляват при трансформацията: културно-ценностни; социално-

емоционални; междуличностни. Посочени са и основни признаци, по които ПР съдят за успеха си в грижата и възпитанието на децата – хигиенни навици, промяна в телесното тегло, доверяване, скъсяване дистанцията и др.

Очертани са и някои фактори, мотивиращи ПР да останат в сферата на алтернативната грижа – за приемното дете /промени във физическото и емоционално състояние, успехи във възпитанието и обучението/- за ПР /нов професионален статус, елиминирана самота, финансова полза, добро партньорство със социалните служби/.

От цялостното проучване за влиянието на факторите /личностни и социокултурни/ докторантката извежда на преден план постановката, че промяната в семейството като част от приемната грижа се случва вътре в структурата му под влияние на личностните фактори, но и отвън /социокултурните/.

Достойнствата на предложения за рецензирани дисертационен труд на Вяра Цветанова могат да бъдат представени по следния начин:

1. В теоретичен план и логическа последователност са представени вижданията на различни автори за приемната грижа, тенденциите в развитието на тази социална услуга, условията и реда за осъществяването ѝ, трансформацията на приемното семейство в хода на осъществяване на приемничеството.

2. Очертани са качествените етапи /4/, през които преминава осъществяването на приемничеството.

3. Анализите и коментарите, които прави са логически обвързани с различни авторски виждания/ наши и чужди/по съответния проблем.

4. Налице е добро съчетаване /от гледна точка коментара/ на предписанията, дадени в нормативната уредба и онова, което се случва на практика.

5. Задълбочено е анализиран въпросът за сътрудничеството между участниците в този процес – „приемно семейство“-„дете“-„биологично семейство“, както и сътрудничеството между тях и социално-педагогическата подкрепа от страна на социалните работници, общността, държавата чрез приемане на адекватна нормативна уредба.

6. Проследена е мотивационната насоченост на личността, която в условията на приемен процес е тясно обвързана с влиянието на факторите /били те в ролята на бариера или стимулиращи процеса/.

7. Дисертационният труд на Вяра Цветанова притежава научни и научно-приложни приноси защото:

- обосновано е взаимодействието на личностните и социокултурните фактори в качеството на система върху трансформацията на приемното семейство;

- създадени са 2 авторски въпросника за изследване нагласите и мотивите за кандидатстване за ПР;

- открити са мотивационните бариери, които в зависимост от екзистенциалната ситуация на семейството, се преобразуват в мотивационен стимул.

- на база анализ на авторови виждания и ролята на различните фактори за пристъпване към приемно родителство, докторантката извежда резултати, които са: **многопосочни; многопластови; дълбочинни; комплексни;**

- Вяра Цветанова е успяла за всеки от посочените от нея качествени етапи, през които преминава приемното семейство да разкрие позитивите, негативите, страховете, стреса, т.е. проследила е в логическа последователност промяната, развитието, трансформацията, която се случва.

Забележките ми към разработката се отнасят до следното:

1. При внимателен прочит на текста, се забелязват някои повторения, които биха могли да се избегнат.

2. Вяра Цветанова има слабост към дългите изречения. Кратките изречения носят по-голяма яснота на текста.

3. Получените резултати от подобно дълбочинно проучване позволява по-голяма смелост при представяне на изводите и обобщенията.

Заключение: На основание достойнствата на дисертационния труд на Вяра Цветанова, Закона за развитие на академичния състав и съгласно чл. 55. от Вътрешните правила за развитие на академичния състав, предлагам на уважаемите членове на журито да присъди на Вяра Николаева Цветанова ОНС „Доктор“ в Област на Висшето образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2 Педагогика ,специалност “Теория на възпитанието и дидактика“/ Интеркултурно образование/

18.06. 2017 г. Рецензент:.....

Благоевград / проф. д-р Н. Филипова/